

MUSUL SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ, LOZAN VE LOZAN SONRASI

SÜREÇTE SORUNUN DİPLOMATİK DEĞERLENDİRMESİ

Musul tarihin her döneminde verimli bir bölge olduğu için her zaman gözbebeği olan bir coğrafyadır. Bölge çok eski dönemlerden beri içinde Türk köylerini barındırmıştır. 1726 yılında Musul'un idaresi Celili ailesinden bir valiye bırakılmıştır.¹ 20. yüzyılın başlarından itibaren İngilizlerin Osmanlı toprakları üzerindeki etkileri tamamıyla Ortadoğu ve petrol eksenli olmaya başlaması ile birlikte Musul bölgesinin değeride gerçek anlamda artmıştır. Sanayi devrimi arkasından gelen süreçte yenilenemez enerji kaynaklarına (petrol) olan ihtiyacının dünya genelinde artması bölgenin değerinin artması ile doğru orantılıdır. Aynı zamanda bölgede bulunan su kaynaklarını kontrol etme isteği de önemlidir. Özellikle İngiltere Musul bölgesi üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve bu süreçte özellikle demiryolları projeleri ile bölgeye nüfuz etmeye çalışan Almanya İngilizlerin en önemli rakibi olmuştur. İki devlet arasındaki bu rekabet bölgenin ticari gelişimini de büyük ölçüde etkiledi.

II. Abdülhamid bölgenin verimliliğinin en başından beri farkındaydı. Daha 1890'ların başında İngiltere'de öğrenim görmüş İstanbullu bir Ermeni tüccarın oğlu olan Kalust Gülbenkyanı Musul civarında petrol ile ilgili araştırmalar yapmak için görevlendirmiş. 1888 ve 1898 yılında yayınladığı iki özel fermanla Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarının Hazine-i Hassa'ya bağlandığını açıklamıştır.² Yani bu durumda bu bölgeyi kendi şahsi mülküne geçirerek tek amacı bölgeyi sömürmek olan devletlere karşı çok iyi bir şekilde önlem aldı. Ancak 1908 yılı sonrasında Mezopotamya'da ki petrol alanları II. Abdülhamid'in özel mal varlığından ayrıldı ve Maliye Nezaretine bağlandı.³

İttihat ve Terakki döneminde bölgedeki petrol savaşı arttı ve bu durumla orantılı olarak petrol şirketleri aktifleşmeye başladı. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla, hammadde elde etmenin yanında jeostratejik ve jeopolitik öneme haiz ülkeleri kontrol ve elde etme yarışı da etkili olmuştur. I. Dünya Savaşında Musul tarım, hayvancılık ve yöresel üretimi ile bilinen bir bölgedir. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde İngilizler Ortadoğu üzerine planlarını hazırlamışlardı. "İngiltere Osmanlı Devleti hesabına İngiliz tezgahların da inşa edilmiş, hatta bedelleri ödenmiş Sultan Osman, Reşadiye ve Fatih zırhlılarını da bir koz olarak kullanmıştır. İngilizler Musul üzerinde petrol imtiyazı elde edemedikleri takdirde milyonlar değerinde ki

¹ Hadiye YILMAZ, *Kurtuluş Savaşımız Ve Asya-Afrika'nın Uyanışı; Hakimiyet-i Milliye Yazılarıyla*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, syf. 23.

² Mim Kemal ÖKE, *Musul Meselesi Kronoloji*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1991, syf. 12

³ ÖKE, *a.g.e.*, syf. 12

harp gemilerini vermeyeceğini söylüyorlardı. Hatta bu gemileri almak için Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki bir Türk heyeti de geri çevrilmişti.”⁴ Daha Türklerin 29 Ekim 1914 yılında Odessa’yı bombalamasından iki hafta önce, Hindistan askeri gücü 15 Ekimde hareket ederek, 23’ünde Bahreyn’e ulaşmıştı.⁵ Bu dönemde İngilizlerin savaştaki müttefiki Rusya, İran üzerinden bir operasyonla Mezopotamya cephesindeki gelişmeleri kendi lehlerine çevirmeyi istedi fakat Ali İhsan Paşa’nın direnişi Rusların bu planına izin vermedi.⁶ İngilizlerin bu dönemde bölgedeki ana planı Arap aşiretlerini Osmanlıya karşı kışkırtmaktı. “Daha 1915 yılında Sir Maurice Bunsen başkanlığında “Asya Türkiye’sini İnceleme Komisyonu” kuruldu. Bu sunulan rapor incelenecek olursa İngiltere’nin Asya Türkiye’sinde –ve tabii Musul’da ki-petrol de dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkmasının devletın vaz geçilmez hedeflerinden biri olduğunun kaydedildiğini görüyoruz.”⁷

1916 yılında bölgede Arap isyanı patlak verdiğinde İngilizlerde fırsattan istifade Bağdat’a doğru ileri harekate başladılar. İngiliz ordularına Musul yolu açıldı.⁸ II. Dünya Savaşı İngilizlerin petrole olan ihtiyacı arttı. Sykes- Picot anlaşması ile Musul Fransızlara bırakılan bölgenin içinde kalmış ve bu durum İngiltere’nin petrol odaklı bölge siyaseti ile çelişen bir durumdu. İngiltere adına Fransızlar ve Osmanlı’yı paylaşma planlarını müzakere eden savaş bakanlığı danışmanlarından Albay Sir Mark Sykes Musul’un hem İngiltere, hem Fransa ve hem de Araplar için cazip bir bölge olmasından kaynaklanıyordu.⁹ Bence anlaşmada bölgenin Fransızlara bırakılması İngilizleri üzmemiştir çünkü zaten I. Dünya Savaşında müttefik olan bu iki devlet birbiriyle ortaktır. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizler Musul ve Kerkük bölgesine yönelik askeri hareketin hazırlıklarını tamamlamış durumdaydı.¹⁰

Birinci Dünya Savaşının ardından İngiltere ve müttefikleri (Fransa, Rusya) savaşı kazanmış ve Osmanlı Devletinin topraklarını parçalamayı amaçlamıştır. İngilizler harbi kazanmak için Araplara vaatlerde bulunmuşlardı. Bölgede Araplarla iç içe olarak onların yanındaymış destek oluyormuş gibi göstererek aslında bölgeyi daha iyi tanımayı

⁴ Metin AYIŞIĞI, (1994), “İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman Ve Reşadiye Zırlıları”, Tarih Ve Medeniyet, sayı. VIII, syf. 42-47

⁵ Gnkur, ATASE Bşk, **İran - Irak Cephesi 1914-1918**, Seçil Kitabevi, Ankara, 1974, syf. 44

⁶ ÖKE, a.g.e, syf. 20

⁷ ÖKE, a.g.e, syf. 15

⁸ Murat CAN, **Musul Meselesi Ve Çözümü (1918-1926)**, Yök Araştırma Merkezi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, syf. 8

⁹ H. Ömer BUDAK, **Tarihi Süreç İçinde Kürtler Ve Kürtçülük**, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri Yayınevi, Ankara, 2008, syf. 334

¹⁰ AKYOL, a.g.e, syf. 244

amaçlıyorlardı. 15 Ekim 1918'de Bağdat'tan yazan İngiltere'nin siyasi ajanı; petrol, kömür, tahıl ve tütün zenginlikleriyle Musul'un öneminin Londra'nın bilgisi dahilinde olduğunu işaret ediyordu ve Musulu bölgenin tarım ambarı olarak nitelendiriyor.¹¹ Osmanlıyla Mondros Antlaşması imzalanmadan önce, Musul'un İngiliz hakimiyetine geçmesi için İngiltere Genelkurmayı yöreye bir askeri güç yollamaya karar verdi. İlerleyen süreçte Sykes-Picot'a Fransızlara bıraktıkları bu bölgede tekrar İngilizleri nüfuzunu arttırmaya yönelik faaliyetleri gerçekleşecek.

Askeri Gelişmeler Ve İngiliz İşgalinin Başlaması

“Mondros'un imzalandığı tarihte (30 Ekim 1918) Musul vilayetinin önemli bir kısmı Osmanlı birliklerinin denetimi altındaydı. Ancak mütarekenin 7. maddesine dayanılarak İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi.”¹² Bu tarihte Musul bölgesinde Ali İhsan Sabis Paşa bulunmaktaydı ve ondan bu bölgeyi boşaltması isteniyordu.¹³ 2 Kasım 1918'de General Cassels'in Musul'da ki Türk garnizonunun teslimini istemesi üzerine Ali İhsan Paşa buradaki birliklerin garnizon oluşturmadığını bildirerek, İngiliz teklifini reddetmiştir.¹⁴ “Ali İhsan Paşa bütün emelinin Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafta söylediği gibi ateşkes antlaşmasında önce Musul şehrini İngilizlere terk etmeyerek Türk ordusunun elinde tutmak olduğunu ifade etmiştir.”¹⁵

İstanbul Hükümeti Ali İhsan Paşadan Musul'u boşaltmasını istiyordu. “Ali İhsan Paşa bu dönemde İngilizlerin niyetleri çok iyi bir şekilde fark etmişti. İngilizlerin esas niyeti Ermenilerin göz koyduğu altı şark vilayetini işgal etmek ve yöreye kendi himayelerinde muhtariyet vermektir.”¹⁶ İngilizler bir kez daha iki yüzlü diplomalarını gözler önüne sermiş ve kendi imzaladıkları (sözde antlaşma teslimiyet belgesine) riayet etmeyerek sömürgeci faaliyetlerine devam etmişlerdir. Musul meselesi çözülemeyen bir düğüm olarak karışmaya devam etmektedir.

MİSAK-I MİLLİ VE MUSUL

¹¹ Abdülkadir ÇAY, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu**, Seçil Kitabevi, Ankara, 1985, syf. 48

¹² Hüseyin Avni ÇAVDAROĞLU, **Öncesi Ve Sonrası İle Lozan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, syf. 143

¹³ ÖKE, **a.g.e**, syf. 22

¹⁴ Bilal N. ŞİMŞİR, **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Eylül, 2004, syf. 41

¹⁵ Ali İhsan SABİS, **Harp Hatıralarım**, C. IV: İstiklal Harbi Ve Gizli Cihetleri, Ankara, 1951, SYF.291-292, 296-299

¹⁶ SABİS, **a.g.e**, C. V, syf. 5-7

Mondros sonrası İngilizlerin İşgaline maruz kalan Musul'da İngiliz işgalinin önüne geçebilmek için Son Osmanlı Mebuslar Meclisi 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda Musul'u belirlenen Misak-ı Milli sınırları içerisine dair etti. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nim Misak-ı Milli sınırlarımız içinde yer aldıklarını ispatlayan önemli arşiv belgeleri bulunmaktadır. TBMM milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve İcrâ Vekilleri Hey'eti ile Hariciye Vekâleti'ne gönderilen bir mazbatada:

Musul, Süleymaniye, Kerkük Türkiye'nin la-yen-fekk eczâsından (ayrılmaz kısımlarından) olup Misak-ı Milli mucebince hakimiyetimiz altına alınacağı şüphesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz suretle hududun tashihi âmir ve mucîbdir.(gereklidir.) denilmek suretiyle Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'nin ayrılar parçaları oldukları vurgulanmıştır.

Türkiye Musul'un işgalini hiçbir zaman tanımadı. İşgalin Mondros imzalandıktan sonra yapılması ve İngilizlerin yalancı siyasetini gözler önüne seriyordu. Mecliste Misak-ı Milliye dahil olan Musul meselesi Türk-Kürt birliğinin bir temeli olarak görülmektedir.¹⁷ Meclisin böyle bir tutum sergilemesinin sebebi şudur: İngilizler Arapları Osmanlı hakimiyetinden koparmak için çalışıyorlardı, aynıını Kürtler içinde yapmalarına engel olabilmek Meclis böyle düşünmektedir. Halbuki gerçekte Musul civarındaki "Karadağ" vadisindeki "jaflarda" Kürt kelimesi göçebelere, kabile teşkilatına sahip olmayan köylülerden ayırmak için kullanılır ve çoban manasına gelir.¹⁸

Mondros'un imzalandığı tarihte düşman işgali altında olmayan yani Türklerin denetimin de bulunan bölgeler Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Yani Misak-ı Milli Mütareke hattını devlet sınırı sayan bir yapıya sahipti. Misak-ı Milliye göre Musul vilayetinin ahalisi ile Türk ahalisi birbirine eşdeğerti. Misak-ı Milli ilerleyen süreçte Türk dış politikasının temelini oluşturdu.

İngilizler Musul'u işgal ettiğinde bölgedeki Türk aşiretleri üzerinde baskı kuramamışlardır. Musul'da ki Arap ve Kürtler İngiliz piyonu olan Faysal'a değil de Anadolu'ya dayanmayı tercih etmişlerdir.¹⁹

1922 yılına gelindiğinde gerek Türkiye ve gerek İngiltere için dış politikada odak noktası Musul krizinin nasıl çözüleceğiydi. Lozan Antlaşmasına giden süreçte Musul krizi

¹⁷ Taha AKYOL, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2014, syf. 228

¹⁸ BUDAK, **a.g.e**, syf. 42

¹⁹ ÖKE, **a.g.e**, syf. 31

gerçek bir kördüğüm olmaya başlamıştı. İngiltere bu dönemde bölgeyi daha iyi tanımaya başladı. Bölgeyi daha iyi tanınması ilerleyen süreçte Musul petrolü'nün kontrolleri açısından bölgedeki Kürtler üzerine politika yapmasına neden olacaktı.²⁰ İngiltere'nin Kürdistan politikası Arnold J. Tonybee ve Mark Sykes'in görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak ilerleyen süreçte İngilizlerin Kürdistan oluşturma açısından düşünceleri boyut değiştirmiştir. Mesela 1921 öncesinde Irak'tan ayrı ve Bağımsız bir Irak oluşturulabileceği fikri hakimken 1921 sonrası Irak'tan bağımsız bir Kürdistan oluşturma mantıklı bir tutum olmadığına üzerinde durulmuştur. "Lozan sürecinde Musul ve Kürt meselesi ilk defa TBMM'nin 3 Kasım 1922 Cuma günü oturumunda gündeme geldi. Bu dönemde Lozan görüşmeleri başlamamıştı ancak Lozan'a gidecek olan delegeler belliydi."²¹ Böylece buradan şu yorumu yapmak mümkündür. Daha Lozan Konferansına gitmeden Mecliste böyle bir konudan bahsedilmesi İngilizlerin Lozan Antlaşmasında Musulu elde etmek için Kürtler üzerinde bir politika sergileyeceğinin belli olduğunun kanıtıdır. Gerçekten de Musul ve çevresindeki petrole sahip olmak isteyen İngiltere, bu bölgede bir "Kürdistan" siyaseti oluşturmadan kolaylıkla Musul'a sahip olamayacağını anlayacak ve planlarını ona göre kuracaktır.²²

LOZAN KONFERANSINDA MUSUL MESELESİ

İstiklal Harbi gerçekleşikten ve Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra sıra taraflar arasında barışı sağlayacak olan antlaşmaya geldi. Lozan Barış Konferansında ana amaç I. Dünya Savaşını galibiyetle tamamlayan ve (Mondros ve Sevr) teslimiyet belgelerini önümüze koyan bir zihniyetle yüzleşmekti. Yani Lozan bir bakıma bir hesaplaşma ve Türkiye'nin siyasi ve milli haklarına sahip çıkabilmesi için bir imkandı. Kısaca çözümlenemeyen "Şark Meselesi" bu konferansın ağırlık noktasını teşkil ediyordu.²³ İngiltere Musul'u mandater bir devlet olarak bulunduğu Irak'ın sınırları içinde tutmaya çalışacaktı ana amaçları buydu. Türkiye ise Lozan'a kendinden emin bir şekilde gitti. Çünkü Türkiye Wilson prensiplerini kendi adına çok önemli bir koz olabileceğini düşünüyordu. Türkiye Musul meselesine bir toprak meselesi olarak bakmış, yani bölgede ki petrolü önemsemeyen bir tutum sergilemiştir. Bu durum henüz yeni kurulan ve savaşlardan yıpranmış bir devlet olarak meselenin birazda ekonomik boyutuna odaklanmamız daha iyi olabilirdi. Şevket Süreyya

²⁰ Ali GÜLER, *Sevr'den Kopenhag'a Parçalanmış Türkiye*, TÜRK-AR Araştırma Dizisi, Ankara, 2007, syf. 13

²¹ AKYOL, *a.g.e*, syf. 223

²² H. Ömer BUDAK, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi Ve Avrasya'daki Yeri*, Bilge Yayınları, Ankara, 2006, syf. 245 (Müverrihin bu eseri sadece burada zikredilecektir. Yazarın soyadını içeren diğer kısaltmalar diğer eseri kasteder.)

²³ Hamza EROĞLU, *Türk İnkılap Tarihi*, Akar Yayınevi, İstanbul, 1982, syf. 259

Aydemir'in ifadesiyle, "Türk insanına bu vatan için ölmek öğretilmiş, ancak ayakta kalanların bu ülkeyi şahlandırmak için nasıl bir ekonomik akıl geliştirecekleri gerçeği öğretilmemiştir."²⁴ İki tarafın istekleri birbiriyle eşdeğer olmadığı için doğal olarak Lozanda gergin bir atmosfer oldu. İngilizler diğer devletleri de Musul meselesi hususunda yandaş olarak alarak avantaj elde edecektir. Lozanda oluşan gergin atmosferi 29 Aralık 1922 tarihli Times gazetesinin Lozan Konferansı'nda Türklerin boyuna zorluk çıkardığını anlatan bir başmakale yayınlamıştır.²⁵

"Herkes Musul meselesini Curzon-İsmet paşa'nın yapacağı bir futbol müsabakası gibi bekliyordu. Paris'ten ve Londra'dan gelen gazeteler hep bunlarla dolu idi."²⁶ Lozan'da Musul'la ilgili ilk ve en kritik komisyon toplantısı 23 Ocak 1923 Salı günü yapıldı.²⁷ İngiltere Lozan'da bir yanda Musul'un Irak sınırları içerisinde kalması için çalışırken, öte yandan da Sevr Antlaşmasınının 64. maddesine göre özerk Kürdistan'ın kurulması halinde Musul vilayetindeki Kürtlerin de bu devlete katılabileceğini kabul ediyordu.²⁸ Musul'da yaşayan ve nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Kürt meselesi ile Musul meselesi iç içedir.²⁹ Lord Curzon Musul'da ki Türk nüfusunun çok az olduğunu öne sürüyor ve Kürtlerin Türklerle aynı soydan geldikleri Türk görüşüne de karşı çıkıyordu. Ancak İsmet Paşa etnik yapıyı incelerken; Yezidilerinde Kürt olduğunu, Musul Kürtlerinin Anadolu Türklerinden ayrı mütalâa edilemeyeceğini ayrıca Kürtlerin bir İngiliz ansiklopedisi olan Encyclopedia Britanica'nın da belirttiği gibi "Turan" kökenli olduğunu söylemiştir.³⁰

"İsmet Paşa ise Musul vilayetinin Türkler tarafından neden terk edilemeyeceğini anlattı. Bu sebeple ırki, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri idi."³¹ "İnönü Lozan'da Musul'u Mondros imzalandıktan 3 gün sonra işgal ettiniz. Bu hukuksuzluktur. Ayrıca Musul'da Türkler ve Kürtler çoğunluktadır dedi."³² "Türkiye'nin Avrupa sınırlarının tartışıldığı görüşmelerde kesin konuşan Türkiye Musul hakkında söyleyeceklerinden

²⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR, **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, syf. 65

²⁵ Ali Naci KARACAN, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, syf. 189

²⁶ KARACAN, **a.g.e.**, syf. 111

²⁷ AKYOL, **a.g.e.**, syf. 232

²⁸ Nihat ERİM, **Devletler Arası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri**, c. 1, Savaş Kitabevi, Ankara, 1953, syf. 552

²⁹ BUDAK, **a.g.e.**, syf. 289

³⁰ Bkz. **Encyclopedia Britanica**, Nakleden Ayhan AYDIN, **Musul Meselesi**, İstanbul, 1995, syf. 52

³¹ KARACAN, **a.g.e.**, syf. 198

³² H. Ömer BUDAK, **Sömürgecilikten Jeopolitiğe**, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016, syf. 148 (Müverrihin bu eseri sadece burada zikredilecektir. Yazarın soyadını içeren diğer kısaltmalar diğer eseri kasteder.)

çekinirdiği için özel görüşmeler başlamış. Fakat özel görüşmelerde de resmi oturumlardan fazla netice alınamayacağı görülmüştür.”³³

Musul meselesi bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasında itilaf konusu iken İran Şahı Rıza Han İngiltereyi desteklemeye ve bunun için Türkiye ile İran arasında bir Kürt devleti kurulmasına gayret sarfetmeye başladığı bilinir.³⁴ Bu durum bir Müslüman ülke olan İranın Türkiye’ye attığı kazıktır. Avrupa devletlerinin Ortadoğu için böl, parçala ve yönet stratejisini destekleyen İranın böyle düşünmesinde içinde barındırdığı Kürt nüfusunun önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Bölgede sadece Türk, Kürt ve Araplardan oluşan nüfusun yanında aynı zamanda Hristyan nüfusuda bulunmaktaydı. Lord Curzon’un bölgenin Türkiye’ye bırakılmaması için öne sürdüğü bahanelerden birisidir. Lord Curzon Lozan’dan Londra’ya gönderdiği 27 kasım 1922 tarihli raporda, İsmet Paşa’nın kendisine, konferans masasında Musul ve Kürdistan konularında uzlaşmazlığa düşmektense, özel bir anlaşmaya varmayı uygun gördüğünü bildirmiştir.³⁵

İsmet Paşa’dan sonra gelen ikinci delege Rıza Nur Bey de, 5 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon ile buluşarak, Musul vilayetinin Türklere bırakılması halinde İngilizlerle tatmin edici bir anlaşma yapılabileceğini hatta Sovyet Rusya’dan kopulabileceğini bildirmiştir.³⁶

Bölge’nin tarihi biraz araştırılacak olursa Musul yüzyıllarca Türklerin egemenliğinde kalmış ve Anadolu ayrılmaz bir parçası olmutur. Yani tarihi şartlarda anlaşmada Türklerin rehinedir. “Bölgedeki Türkler ve Kürtler kendi istekleriyle Osmanlı yönetimine geçmişlerdi. Musul’u işgal eden İngiltere’ye karşı kürtler isyan etmişlerdi.”³⁷ Ekonomik açıdan incelenecek olursa Musul ticaretinin yönü İngilizlerin belirttiği gibi Basra Körfezi yönünde değil, Anadolu ve Akdeniz yönündedir.³⁸

Lord Curzon Lozan görüşmelerinde İngiltere’nin Irak’ta fetih hakkı (kılıç hakkı) olduğunu belirtmiş ve bu fetih hakkının dayanak noktasını Birinci Dünya Savaşı Türklerin

³³ KARACAN, a.g.e, syf. 111

³⁴ BUDAK, a.g.e, syf. 305

³⁵ Ömer KÜRKCÜOĞLU, *Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Bate Basımevi, Ankara, 1978, syf. 276-277

³⁶ ÖKE, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul Ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Beta Yayınevi, Ankara, 1992, syf. 92

³⁷ AKYOL, a.g.e, syf. 233

³⁸ AKYOL, a.g.e, syf. 234

kaybedip onların kazanması bağlıdır.³⁹ Böylece eski Türk tarihine ait önemli bir bahsi (kılıç hakkı) diplomasinin şeytanları olarak tanımlanan İngilizler güzel bir şekilde kullanarak bir kez daha kafaları karıştırmayı amaçlamışlardır.

İlerleyen süreçte Musul meselesi üzerine (İngiltere-Türkiye) arasında uzlaşma sağlanamayınca Musul meselesi hakkında Lord Curzon bir proje vermiş, İsmet Paşa'da buna karşılık Lord Curzon'a bir cevabi proje göndermiştir. Lord Curzon projesinde Musulu veremeyeceğini söylüyor, yalnız Kuzey sınırında bazı düzenlemeler yapılmasını teklif ediyor, İsmet Paşa ise cevabında Musul'un Türklerde kalması gerektiğini ileri sürüyor.⁴⁰ Lord Curzon'un kuzey sınırında gerçekleştirmeyi önerdiği düzenlemeleri şu şekilde yorumlamak yanlış olmaz. Tıpkı yakın tarihimizde Kıbrıs sorununun sözde çözüm planlarında Kıbrıs'ın verimsiz ve dağlık bölgeleri Türklere bırakılmak istendiği gibi Musul meselesinde de aynı durum söz konusu olacaktır. Musul'un verimsiz ve dağlık bölgeleri Türklere bırakılmaya çalışılmış ve sözüm ona bir diplomatik kurnazlık yapılmak istenmiştir.

Lozan Antlaşmasında Türk heyeti ise her zaman ılımlı bir şekilde sorunun çözümüne odaklanmıştır. Bölgede plebisit yapılmasını ve önererek demokratik bir şekilde bölge halkının kimin yönetimi altında yaşamak istiyorsa onu seçmesini önermiştir. Ancak Lord Curzon ve İngiliz hükümeti plebisit yapılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü böyle bir durumda bölgede bulunan Kürtlerin ve Arapların çoğunun Osmanlı döneminden tecrübe ettikleri için Türk idaresini tercih edeceklerine emindilerdi. Lord Curzon bölgedeki Arap ve Kürtleri kastederek "Ya bu adamlar cahil seçimden ne anlar, bunlar seçim sandığını birbirinin kafasına atar." diyerek bölge halkını aşağılamıştır.⁴¹ Bu tutum diplomatik bir anlaşma için kesinlikle yersiz ve gereksiz olmakla birlikte aynı zamanda İngilizlerin bu bölgedeki tek amacının İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi petrol olduğunu gözler önüne sermektedir.

Görüldüğü üzere meselenin çözümü için her yol denenmiştir. "Lozan da üç komisyon kurulmuştur. Kurulan komisyonlardan en önemlisi arazi komisyonudur. Çünkü Türkiye'nin Trakya sınırları gibi bütün Balkanları, Adalar gibi İtalyanları, özellikle Boğazlar ve Musul gibi İngilizleri ilgilendiren sınır meseleleri ile bu komisyon meşgul olacaktır."⁴² Sorun sadece Musul'un alınıp verilmesi meselesi değil sadece bir sınır sorunudur.⁴³ Fakat İngilizler için sorun petrol meselesinden başka bir şey değildir. "Türkiye Cumhuriyeti gerek Lozan da

³⁹ AKYOL, a.g.e, syf. 234

⁴⁰ KARACAN, a.g.e, syf. 181

⁴¹ KARACAN, a.g.e, syf. 206

⁴² KARACAN, a.g.e, syf. 90

⁴³ Mahmut Esat BOZKURT, "Musul İşleri Etrafında", **Toplu Eserler I**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, syf. 582

gerekse sonrasındaki süreçte hiçbir zaman fırıldak çevirmek sevdasına düşmediler. Türkiye Musul meselesini daima siyaset ve hak yolunda kazanmaya çalıştı.⁴⁴

“Lord Curzon 23 Ocak toplantısında Milletler Cemiyetinin tüzüğünün 11. maddesini okudu. Buna göre ortaya bir “savaş tehdidi” çıkmışsa üye devletlerden biri Milletler Cemiyeti’nin toplantıya çağırabilirdi. Oysaki Türkiye bu dönemde Milletler Cemiyetine üye bile değildi. Cemiyet İngiltere’nin hakim olduğu batılı bir kurumdu. Fransızlar tüm müttefikler adına 25 Ocak’ta Türk heyetine imzalaması için sundukları “mali anlaşma tasarısı”nda Osmanlı borçları adlı kapitülasyonlar, şirket imtiyazları gibi konularda Türkiye’nin kabul edemeyeceği şartlar ileri sürdüler. Curzon onları destekledi. Böylece Musul savaşının yanına birde kapitülasyon savaşları eklendi. 28 Ocak günü Rauf Bey önderliğinde Lozan hakkında Mecliste gizli bir oturum yapıldı. Mecliste Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Kazım Karabekir Paşalarla Başbakan Rauf Bey, Musul için İngiltere ile savaşa girmenin yanlış olacağı görüşündedir. Çünkü Türk ordu’sunun savaş için hazır bir lojistiği yoktur. Türkiye Musul konusunda savaşı göze alamayınca Curzon Türkiye üzerindeki siyasi baskısını arttırdı. Musul meselesini Milletler Cemiyetine havale edeceğini söyledi. Böylece Türkiye bunu istemediğinde veyahut reddettiğinde Türkiye uluslararası camiada savaş yanlısı gözükecekti.”⁴⁵ Böylece İngiltere uluslararası eksende bilinen ve tanınan bir süper güç olduğu için asıl amacı diplomatik karizmasını kullanmak. Meselenin Türklerin rehine çözülmesini önlemektir.

“Neticede İngiltere, Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyeti Meclisince saptanmasını, Türkiye ise iki ülke arasında bir yıl içerisinde yapılacak ortak bir anlaşmayla çözümlenmek üzere Musul konusunun konferans programından çıkartılmasını istemiş bulunuyordu”⁴⁶ “Lozan Barışının imzalanmasından sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak olan görüşmelerle sorunun çözümlenmesi kararlaştırıldı. Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten dokuz ay içinde sorun çözülemezse Milletler Cemiyetine götürüleceği de kabul edildi.”⁴⁷

“Lord Curzon’un anılarında verdiği şu bilgi çok enteresan ve kafa karıştırıcıdır. Lozan görüşmeleri sırasında İngiltere de yeni bir hükümet işbaşına gelmiştir. Yeni başbakan Lozan’da ki İngiliz delegelerine kızıyor. Gönderdiği mektupta şöyle diyor: “Verin Musul’u bitsin bu iş. Yeni bir savaşa girecek takatimiz yok.” İngiliz temsilcisi, başbakanın teklifini

⁴⁴ BOZKURT, a.g.e, syf. 583

⁴⁵ AKYOL, a.g.e, syf. 162-175

⁴⁶ CAN, a.g.e, syf. 79

⁴⁷ ÇAVDAROĞLU, a.g.e, syf. 143

Türk delegelerden sakladığını söylüyor. “Ya kazanırız, ya da kaybederiz diye düşündüm ve kazandık.” diyor.”⁴⁸

“Musul meselesi Lozan da tartışılırken tek düşmanımız İtilaf devletleri değildi. Türkiye de bazı ihtilalci unsurlar vardı ve bu unsurlar Musul meselesi gibi açıkta kalan bazı meseleleri, kendi isteklerine göre halledilmesini kolaylaştırmak ve kabil olursa öz yurdumuzu taksim etmek düşüncesiyle hareket eden o zaman ki dış düşmanlarımız tarafından kışkırtılıyor ve destek görüyordu.”⁴⁹

İNGİLİZLERİN KÜRDİSTAN POLİTİKASI

İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası Kürt politikası farklı bir hesaba sahip olup tamamen gelecek hesabı üzerine kurulmuştur. Kuzey Irak'ta İngiliz tehdidi büyümüş ve Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşında yenilerek bölgeden giderek oluşturduğu boşluk İngiliz ordusu tarafında yavaş fakat devamlı bir şekilde doldurulmaya başlamıştır. “Başlangıçtan beri İngiltere'nin Kürt Devleti projesinin temelinde iki düşünce yatmaktaydı. Bunlardan birincisi: Kuzey sınırında tampon bir devlet oluşturmak suretiyle Mezopotamya'da kurulması planlanan Arap merkezli devletin güvenliğini sağlamak; ikincisi: Doğu ve Güney Doğu topraklarını merkez alan bir Ermeni Devletinin kurulmasına olanak sağlamak”⁵⁰ İngiltere özerk Kürdistan'ın kurulmasını hep desteklemiştir. “İngiltere'nin desteğiyle Kuzey Irakta kurulacak tampon Kürt Devleti, Rusya'nın güneye sarkıp Basra Körfezi ile Süveyş Kanalına sağlamış olduğu stratejik ve ticari nimetlerden faydalanamaması anlamına geliyordu. Aynı zamanda İngiltere hayalindeki Kürt Devletini oluşturduğu takdirde İran'da bölgede askeri ve siyasi politikalar üretemeyen statik bir devlet konumunda olacaktır.”⁵¹

“İngiltere, Kürt Devleti Projesi ile Tüm Musul Vilayeti'ni hakimiyeti altına sokabilmek için vilayetin renkli etnik yapısından yararlanarak kendisine politik figürler aramaktaydı. İngiltere her şeyden önce Türkleri Musul vilayetinde çıkarıp, Kürt devleti projesini hayata geçirmek amacıyla feodal Kürt aşiretlerini müttefiki yapmak istemiştir. İngilizler genel politikası olmayan bölük pörçük Kürt aşiret liderlerinin aktif desteğini alarak işe koyulmak istemişlerdi. 1918 yılı boyunca İngiliz-Kürt ilişkileri örtülü bir şekilde devam edecektir. Temmuz 1918'de İngiliz devlet adamı Percy Cox ile Kürtleri temsilen Bedirhan

⁴⁸ ÇAVDAROĞLU, a.g.e, syf. 145

⁴⁹ Hasan Rıza SOYAK, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, syf. 301

⁵⁰ Yücel YİĞİT, *İngiltere'nin Musul Vilayeti'nde Kürt Devleti Projesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2004, syf. 99

⁵¹ YİĞİT, a.g.e, syf. 100

aşiretinden Kürt Şerif Paşa arasında görüşmeler yapıldı.”⁵² İngilizler ilerleyen süreçte politik idealleri, dünya görüşü, yaşam tarzı ve köken olarak tipik bir Kürt aşiret lideri olan Şeyh Mahmud Berzenci’yi Irak’taki Kürtler’in özgürlük hareketi’nin önderi olarak kabul etmiştir.⁵³ “İngilizler hem bölgedeki Kürt aşiretleriyle anlaşmıştır ancak yinede bu Kürt aşiretlerin kendi aralarında toplanmasına izin vermemiştir. İngilizler Erbil’deki 12 camiyi hastalık gerekçesiyle kapatmıştır.”⁵⁴

İngiltere’nin, özerk Kürdistan projesini, kurulması öngörülen Ermeni Devleti ile birlikte değerlendirmesi, bu bölgede etkin olmak isteyen Fransa ve Rusya ile arasında çatışma alanı yaratmıştır. İngilizlerin Kürdistan politikası açısından yaptıkları mühim hatalarından birisi Kürt politikasının sınırlarını iyi bir şekilde tespit edememeleridir.⁵⁵ Lozan Konferansı sırasında Kürt politikası Musul meselesi ile birlikte yürütülmüştür. Kürt meselesi konferansta hep Musul sorunu konuşulurken tartışılmaya başlanmıştır. Konferans’ta İngiltere Kürt meselesini Musul’un toprak bütünlüğünü sağlamak ekseninde değerlendirmiştir.

MUSUL MESELESİ’NİN MİLLETLER CEMİYETİNE GÖTÜRÜLMESİ VE GELİŞMELER

“Lozan Andlaşması’nın 3. maddesinin 2. fıkrasına konan hükme göre Türkiye-Irak arasındaki hudut üzerinde 9 ay zarfında anlaşma sağlanamazsa uyuşmazlık Milletler Cemiyetine sunulacaktı. 19 Mayıs 1924 yılında İstanbul’da başlayan Haliç konferansında İngiliz Temsilcisi Sir Percy Cox, Türk görüşünü kabul etmek bir yana, Musul vilayetinin Kuzey sınırına yeni bir sınır çizerek Hakkari bölgesi üzerinde de hak iddia etti”⁵⁶ Böylece İngilizler Musul sorununu kendi rehine çözebilmek için Kürtleri kullandıkları gibi aynı zamanda Nasturi Hristyanlarını da kullanıyorlardı. Musul meselesinde kendi menfaatleri için İngilizler aynı zamanda Nasturi eşkiyasının avukatlığını yapmıştır.⁵⁷

Musul sorunu Lozan’da gerçek anlamda çözülemeyince İngilizler Milletler Cemiyetine başvurulması hususunda ısrar etti Türkiye Hükümeti de bu karara uymaya mecbur kaldı. Milletler Cemiyeti’nin 20 Eylül 1924’te başlayan toplantısında İngiliz tezini Adalet Bakanı Lord Parmoor izah etti. Sorun’un ciddi bir sınır problemi olduğunu vurgulayarak.

⁵² YiĞİT, a.g.e, syf. 101-102

⁵³ YiĞİT, a.g.e, syf. 104

⁵⁴ YiĞİT, a.g.e, syf. 106

⁵⁵ ÖKE, a.g.e, syf. 312

⁵⁶ Faruk SÖNMEZOĞLU, XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2016

⁵⁷ BOZKURT, a.g.e, syf. 583

Türklerin gerçekleşmesini arzuladıkları plebisite karşı çıktı. İngiltere tabir-i caizse papağan gibi Lozan zikrettiği hususları Milletler Cemiyetinde de devam edecek. İngilizler Lozan'da Lord Curzon'un ifade ettiği hususları tekrar ederek ırkı, siyasi ve tarihi açıdan sözde konuyu değerlendirecek. Musul'da ki Araplar, Yezidiler, Museviler ve Nasturilerin Türk egemenliği altında yaşamak istemediği yalanını söyleyecektir. Lozan'da teklif ettikleri sınırın gerçek anlamda iki ülkeyi makul bir şekilde ayırdığını vurgulayacak ancak verimsiz bölgelerin bu sınırda Türklere bırakılması bahsinden hiç bahsetmeyecektir.

Türkiye'yi Milletler Cemiyetinde Fethi Okyar temsil ediyordu.⁵⁸ Lozan'da olduğu gibi etnik, coğrafi, siyasi, iktisadi, tarihi ve askeri sebepler çerçevesinde Musul'un Türkiye'den kopartılmasının doğru olmayacağı birkez daha vurgulandı. Sorunun en adil şekilde çözümünün plebisit olduğu yine vurgulandı. Görünen o ki Milletler Cemiyetinde hem Türkiye hem de İngiltere Lozan'da öne sürdükleri tezleri tekrarladılar. Milletler Cemiyeti'nin bu şartlar altında objektif ve iki tarafıda hoşnut edebilebilecek bir karar alması mümkün değildi. Bu sebeple meselenin çözümlenmesi için bir komisyonun oluşturulmasına karar verirdi. Ancak uluslararası alandaki yalnızlığı Musul meselesi açısından Türkiye'ye hep zarar verecektir. Türkiye Musul'u kaybedecek ve Musul'u kaybettiği gibi meseleyi ekonomik açıdanda pek kârlı olarak değerlendiremeyecektir.

ÜÇLÜ KOMİSYONUN KURULMASI VE KOMİSYONUN RAPORU

Milletler Cemiyeti Meclisi 30 Eylül 1924'te Musul Meselesini inceleyerek bir komisyonun kurulmasını kararlaştırdı. Türkiye ve İngiltere Komisyona yardımcı niteliğinde müşavirler atayacaktı. Milletler Meclisi Musul araştırma komisyonunun üyeleri 15 Ekim 1924'te belirlenmiştir.⁵⁹ Cemiyet komisyonu Macar, Belçika ve Norveç temsilcilerinin önerdi.⁶⁰

“Komisyon oluşturulduktan sonra dahi Türkiye ısrarla meselenin çözümünde bölge halkının görüşleri alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu ısrarlı tutuma rağmen, komisyon bölgede halk oylaması yöntemini benimseyecektir.”⁶¹

⁵⁸ Aptülâhat AKŞİN, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri Ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, syf. 127

⁵⁹ Tahir KODAL, *Paylaşılmayan Toprak; Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, syf. 287

⁶⁰ KODAL, *a.g.e*, syf.287

⁶¹ KODAL, *a.g.e*, syf. 289

Komasyon öncelikle Londra'yı ziyaret edip görüşlerini aldıktan sonra 4 Ocak 1925 tarihinde Ankara'ya gelerek çeşitli temaslarda bulundu. 16 Ocak 1925'te Bağdat ve Musul'da incelemelere başlayan komisyon Temmuz 1925'te raporu bitirdi. Komisyon, Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul vilayetinin Türkiye ve Irak arasında taksimine karar verirse, Küçük Zap çizgisinin sınır olacağına karar vermiştir. Öte yandan İngiltere'nin Hakkari Vilayeti üzerindeki iddiası bile kabul edilmemiştir.⁶²

Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı raporun içerisinde çok fazla çelişki vardı. Hem Türk hükümeti feragat etmedikçe Musul'un hukuken Türkiye'de kalacağını belirtiyor, hem de Musul'un 25 yıllık bir süre için İngiliz manda rejiminde kalacağını belirtiyor. Aynı zamanda komisyonun bölgede ki Kürtlere bazı öncelikli kültürel haklar vermesi, bölgede ki diğer etnik unsurlarla eşit şartlarda bir değerlendirme olmamıştır. Zira bölge bilindiği üzere kozmopolit bir yapıya sahip olmaktadır. Türkmenler ve Araplarda varken bu kültürel hakların İngilizlerin desteklediği Kürtlere vermesi herşeyi açıkça ortaya koyar. İngilizler Komisyon'un Musul'un Irak'a bırakılması için öne sürdüğü şartları kabul etti. Türkiye'ye gelecek olursam Milletler Cemiyeti'nin verdiği kararın kabul edilmemesi Türkiye'yi yeni bir savaşa sokacağı için tabiri caizse bağımsızlığımıza taş basarak Musul'u bıraktık.⁶³ Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşti Bey (Aras) ise, Türkiye'nin manda rejimini tanımadığı için Musul üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmeyi düşünmediğini belirterek, komisyon raporuna karşı çıktı.⁶⁴

Komasyon raporu hakkında Türkiye ve İngiltere farklı görüşler belirtince, Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylülde Lahey'deki Milletlerarası Daimi Adalet Divanında İngiltere'nin istediği gibi görüş bildireceğini düşünüyordu.

ŞEYH SAİD İSYANI

Türkiye Musul sorunu gibi önemli bir konuyla uğraşırken önüne çıkan en önemli meselelerden biri Şeyh Said isyanıdır. "İsyanın kökleri 1923 yılında Erzurum'da kurulan "Kürdistan Bağımsızlık Komitesi" (Azadi) kadar uzanmaktadır. Bu cemiyetin çekirdeğini Hamidiye Alayları subayları ile Türk Ordusu'nda bulunan doğu kökenli subaylar oluşturacaktır. Şeyh Said merkez olarak Hınıs'ı tercih etti. Hedefi şuydu hem yakalanmaktan kurtulacak hem de daha önce planlanan ayaklanmayı daha iyi bir şekilde koordine

⁶² KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e, syf. 295-296

⁶³ AKŞİN, a.g.e, syf. 130

⁶⁴ Bilal N. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, XI, syf. 27

edebilecekti.”⁶⁵ Hatta eski Sultan Vahdeddin ile ilişkiye geçmek için girişimde bulundu. Amacı Vahdeddin’in bu ayaklanmaya destek vermesini sağlayarak başarı şansını arttırmaktı.⁶⁶ İsyanın Ankara’da duyulmasından sonra isyanın bastırılması için yapılması gerekli emirler verirdi. Ankara’da hükümet isyanın boyutlarının farkına varır varmaz Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi.⁶⁷ “Şeyh Said ve yandaşları 14-15 Nisan gecesi Varto yakınlarında yakalandılar. Fakat hala isyan devam etmiş durumdaydı. Şeyh Said’in yakalanmasında bacanağı bizzat katkıda bulunmuş ve onu teslim etmiştir.”⁶⁸ İsyanın bastırılmasından sonra bölgede genel bir ıslah ve temizlik hareketi başlatıldı.⁶⁹

Milletler Cemiyetinin çalışmaları devam ederken Türkiye’nin içinde cereyan eden bir olay Musul’un Türkiye’nin elinden çıkmasına fayda sağlamıştır. Şeyh Said isyanının boyutu ve kapsamı ile ilgili çok farklı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlara bakıldığında isyanın siyasi boyutunun esasını İngiltere tarafından desteklendiği tezi oluşturulmuştur. 11 Eylül 1930 tarihinde Almanya’da çıkan Glarus gazetesi ise özet olarak şunları yazmıştır: Kürtler İngiliz memurları tarafından teşvik edilmiş, silah, malzeme ve para yardımı yapılmıştır.⁷⁰ Zaten Şeyh Said’te İstiklal mahkemelerinde verdiği beyanlarda arkasında İngilizlerin olduğunu defalarca belirtmiştir.

9 Mart 1925 tarihinde üzerinde Kürdistan Kraliyet Harbiye Nazırlığı yazan ve içerisinde İngiliz silah fabrikalarının katalogları olan zarfın Diyarbakir postanesine gönderilmesi, İngilizlerin Şeyh Said ayaklanmasında ki etkilerini ve bakış açılarını yeterince ortaya koymuştur.⁷¹

Aynı zamanda bilindiği üzere Musul krizi iki devlet arasında da bir türlü çözümlenememektedir. Hal böyle olunca İngiltere’nin tek amacı bölgede bir huzursuzluk yaratmak olmuş. Çünkü böylece bölgenin Türkiye tarafından idare edilemeyeceğini bütün dünya kamuoyuna göstermek amaçlanmıştır. Şeyh Said isyanı İngiltere için bulunmaz bir fırsat teşkil etmiştir. İsyanın sebebi Doğu’da İngiliz himayesinde muhtar bir Kürt devleti kurmaktır. İngilizlerin yakın şark işleri reisi Mr. Templeton Kürt komiteleri ile görüşmüştür

⁶⁵ Murat ŞENOĞLUGİL, **Nesturi İsyanı Ve Musul Sorununa Etkileri**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, syf. 54

⁶⁶ Martin Van BRUİNESSEN, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, syf. 414

⁶⁷ Martin Van BRUİNESSEN, “Şeyh Sait Ayaklanmasının Dinsel Ve Etnik Nedenleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı. 32, İstanbul, 1991, syf. 48

⁶⁸ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 55

⁶⁹ Metin TOKER, “Şeyh Sait Ve İsyanı”, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1998, syf. 112-116

⁷⁰ Ekrem MEMİŞ, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002, syf. 149

⁷¹ Tahir KODAL, **Musul Meselesi (Türk Basınına göre 1923-1926)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2002, syf. 273

ve bu durum isyanın arkasındaki İngiliz parmağının en açık göstergesidir. İsyanın bastırılması sırasında İngilizler Türkiye'ye nota vermişlerdir. Bu ayaklanma İngiltere diplomatik anlamda çeşitli yararlar sağlamıştır. Musul vilayeti ileri gelenleri Milletler Cemiyeti Komisyon'una "Türkiye'yi isteriz." diye ifadeler verdikleri bir sırada Şeyh Said isyanının çıkması sizce bir tesadüf olabilir mi? Tabii ki bu durumun bir tesadüf olmadığını açık bir şekilde ortadadır. İngilizler birer diplomasi kurdu olarak çıkmış olan isyanı arka planda desteklemeyi bilmiştir. İngilizlerin "The Times" dergisi ayaklanmanın Ankara'ya karşı bir uyarı niteliğinde olup ayaklanmanın temelde bir Kürt milli hareketi ve gerici bir isyan olarak nitelendiriyordu.

Şeyh Said isyanının başka bir boyutu da dini boyutudur. Halifeliğin kaldırılması ile Şeyh Said isyanı arasında bir bağıntı kumlaya çalışır ve bunun Musul sorununa olan yansımaları değerlendirecek olursam. Uluslararası camiada Türkiye'nin Musul'u alması ile birlikte yeniden Arap dünyasına uzanabileceği düşünülmekteydi. Bu ekseninde Mustafa Kemal'in kafasında ki plan Musul meselesinin rehimize sonuçlanmasını istememizdeki amacın yeniden Arap devletlerinin başı olmak istememiz olmadığını dünya kamuoyuna göstermekti. Halifelik kaldırılması meselesini bu şekilde değerlendirmeyi daha uygun görüyorum.

NESTURİ İSYANI VE MUSUL MESELESİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

"Nesturiler Musul krizinin Uluslararası bir boyut kazandığı bu yıllarda gerçekleştirdikleri isyandan bahsetmeden önce Nesturiler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinden bahsetmeyi uygun görmekteyim. Nesturi misyonu'nun kuruluşunda Amerikan misyonerlik teşkilatı BOARD Nesturilerden haber alınması üzerine harekete geçti. BOARD teşkilatının Osmanlı tebaası olan Nesturiler için Protestan kilisesi açarak Osmanlı Nesturilerinin yaşadığı Hakkari bölgesinde ise Nesturilere Amerikan kültürünü ve kendi politikalarını yavaş yavaş geliştirme sorumluluğunu aşılacak istediler."⁷²

"1842 yılında Kürtlerle Nesturiler arasındaki gerginliğin zirveye çıktığı bir sırada Nesturi patriğini ziyaret eden İngiliz misyoneri Badger, Nesturileri sadece Kürtlerden değil, aynı zamanda Amerikalı misyonerlerden de tecrit etmeyi başarmışlardır. Badger patriğe yalnız Osmanlı hükümetiyle ve Osmanlıların Batılı müttefikleriyle ilişki içerisinde olması tavsiyesinde ve meydana gelmesi muhtemel olaylar hakkında uyarılarda bulunmuştur."⁷³ Bu sözlerinin arka planı incelenecek olursa Nesturilerin Kürtlerle ilişkilerini kesmelerini ima

⁷² ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 64-66

⁷³ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 66

edilmiştir. Böylece İngilizler Nesturilerle kendi aralarının iyi olması için Kürtlerle onların aralarını bozmayı hedeflemişlerdir.

Nesturiler içerisinde Misyonerlik faaliyetleri gösteren bir diğer millet Rusya'dır. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri Nesturilerin umutlarını kuvvetlendiren bir başka etkidir. Nesturiler Rusların silah zoruyla kendilerini Osmanlı idaresinden kurtaracağını düşündüler. Bir kısım Nesturi 1887'de Rus Çarına gönderdikleri mektup ile Urmiye kentindeki Nesturilerin Rus Ortodoks mezhebine geçme isteklerini ve Urmiye kentine bir Rus başkonsolosu tayin edilmesi arzularını belirttiler. Ruslar köy köy dolaşarak ruhbanlarla ve halkla görüştüler. "Rus Ortodoks kilisesine katılmaları konusunda Nesturilerle bir ön anlaşma imzalamayı başardılar. Rus koruyuculuğu altına girmek isteyen Nesturiler tereddütsüz imza attılar. Arkasından Sepurgan piskoposu Mar Yonan, Mart 1898'de birkaç papazla birlikte gittiği Petrogat'ta Aleksandre Nevski garında büyük bir tören düzenledi."⁷⁴

Yani belirtmek istediğim husus şudur ki: Nesturiler her dönem Avrupalı devletlerle bir yakınlık içerisinde olup Osmanlı idaresinden kurtulmayı hedeflemişlerdir. Yani Cumhuriyet dönemindeki isyanın eski dönemlere uzanan kökleri olacağı bariz bir şekilde bellidir. Oysaki Osmanlı idaresi ile tanışmadan önce Hakkari'nin dağlarında yaşayan insanlardı. Osmanlı egemenliğinin altına girdikten sonra dağlardan inerek şehir hayatına karışmaya başladı. Nesturilerin Ermeni milleti içerisinde sayılmaları kağıt üzerinde olmaktan öteye gidemedi. Nesturiler 1864 yılında Ermenilerden ayrı bir millet olarak tanınmak için girişimlerde bulundularsa da istediklerini ele edemediler.⁷⁵

Hem Osmanlı yönetiminden hem de Kürtlerden daha özgür kalmaya çalışan Nesturilerle Kürtler arasındaki ilk ciddi çalışmalar 1843 ve 1846 yılları arasında gerçekleşti. "Ruslar çevirmiş oldukları birçok entrika sonucu Kürtler ve Nesturiler arasında sürtüşmelerin artmasına zemin hazırladı. Nesturileri Rus kuvvetlerine katmaya ikna etmek için onlar üzerine Kürtleri kışkırtmaktaydılar."⁷⁶ Oysaki Batılılar istedikleri kadar bu iki unsuru ayırmaya çalışsalar da Nesturiler hem aşiret yapısı ve aşiret yapısı gibi kavramların Kürtlerle benzerlik göstermesinin yanı sıra bazı masal ve şarkıların ortak olduğu gibi benzerliklerde bol miktarda bulunmaktadır. Yaşadıkları bölge zaten birbirleri ile iç içedir. Yörede bazı törenlerde Kürt beyi ve Nesturi patriği yan yana oturur. Din, gelenek ve aile hayatındaki ayrıma rağmen Nesturi ve Kürt hemen hemen aynıydı.

⁷⁴ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 68

⁷⁵ Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1998, syf. 684

⁷⁶ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 73

İngilizlerin Mezopotamya petrollerine yönelik politikasına paralel olarak, Büyük Zap Nehrinin kuzeyinde Hristyan unsurlardan (Nasturiler) oluşan tıpkı Lübnan gibi bir devlet oluşturarak bölgedeki denetimini sağlamlaştırmak istemeleri ve bu ekseninde Hakkari'yi de içine alan bölgeyi Asuri yurdu olarak tanımlamaları tamamen politik hedefleri ekseninde oluşturdukları bir argümandır. Nesturiler Musul meselesi ile birlikte yeniden gündeme gelmişlerdir.⁷⁷ Çünkü Türkiye hükümeti Musul'un kendilerine bırakılması için bölgede ki Türk nüfusunun fazla olduğunu nasıl ileri sürüyorsa İngilizlerinde bölgede ki Hristiyan nüfusunu argüman olarak kullanması gerekiyordu. Bölgede bulunan Hristyanlar da Nesturiler, keldaniler ve Asurilerden oluşmaktaydı. Lozan sonrasında gerçekleşecek olan Haliç Konferans'ında İngiltere Nesturilere verilmek üzere Hakkari vilayetine gözünü dikmiştir. Bu bahis sadece Haliç konferansında tartışılmakla kalmayacaktır. "İngiltere'nin sorunu Milletler Cemiyetine taşıdığı günün ertesinde (7 Ağustos 1924) Hakkari bölgesinde Nesturi isyanı meydana geldi. İngilizlerin propagandasıyla ve Kürtlerin desteğiyle Nesturiler, 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkari valisini kaçırmakla isyan çıkardılar."⁷⁸ İngilizler Nesturilere her türlü destek sözü vermişti.

"Ancak 12 Eylül 1924 yılında başlayan operasyon sonucu 24 Eylülde Nesturiler kaçmak zorunda kalmış ve 2 Ekim'de operasyon sonlandırılmıştır. Nesturilerin bu ayaklanma hareketi esnasında İngiltere'yi en çok rahatsız eden nokta isyanın bu kadar çabuk bir sürede bastırılmış olmasıydı."⁷⁹ İlerleyen süreçte Milletler Cemiyetinde yapılan toplantılarda Türk Hükümeti'nin Nesturi bölgesine olan müdahalesinin statüko ihlali olarak değerlendirilmesi Milletler Cemiyeti'nin kime hizmet ettiğini bir kez daha gözler önüne serecektir. Bağımsız ve Milli bir devletin kendi toprakları içerisinde vuku bulan bir isyana müdahale etmesi kadar gerekli bir zorunluluk olamaz ve bunu statükoyu bozmak olarak değerlendirmek saçma bir değerlendirmeden öteye gidemez. Ancak ilerleyen süreçte komisyonun bölgede çözüm için Nesturilerin Musul bölgesine yeniden dönmeleri gerektiği ile ilgili aldıkları karar doğrudur.

5 Haziran 1926 yılında Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında yapılan Ankara Anlaşması ile Türkiye ve Irak arasında sınır küçük değişiklikler yapılmasına rağmen İngiltere'nin istediği biçimde çiziliyordu. "Böylece Musul meselesi ile birlikte Nesturi meselesi de kapanmış oluyordu. İngiltere "Nesturi Yurdu" manevrasında başarılı olmuştu. Nesturileri yerleştirecek bir toprak elde edememesine rağmen onları kullanarak yapmış

⁷⁷ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 80

⁷⁸ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 82

⁷⁹ ŞENOĞLUGİL, a.g.e, syf. 83

olduğu çeşitli oyunlarla Musul meselesinin aleyhimize çözümlenmesine olanak sağlamıştır. Hem Nesturi isyanını teşvik etmiş ve Türkiye’yi bu konuyla meşgul etmiş hem de arka planda Musul krizinin kendi istediği gibi sonuçlanmasını sağlamıştır.

LAHEY ADALET DİVANININ İSTİŞARE GÖRÜŞÜ

Türkiye, siyasi bir sorun olan Musul konusunda divanın hukuki görüş bildirmeye yetkili olamayacağı düşüncesiyle Lahey’e temsilci göndermedi. Divan yalnızca İngiliz temsilcisini dinledi. Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925’te Cenevre’de Musul hakkında son kararını verirken, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey (Aras) bu toplantıya katılmadı, aynı gün içerisinde Paris’te Rus Dışişleri Bakanı Çiçerinle buluştu. Milletler Cemiyetinden bizim rehimizde bir kararın çokamayacağı anlaşılınca Rusya’ya yakınlaşmamız vurgulanmaya değer bir husus. Türkiye’nin bu dönemde Rusya’ya yakınlaşmasının arka planında İtalyan diktatör Mussolini’nin Akdeniz için “Mare Nostrum” (Bizim Deniz) ifadesini kullanması tehdit oluşturabileceği yönünde bir algı yaratmıştır. Böylece bu durum Türkiye adına bir Uluslararası yorgunluğu doğurdu ve Musul meselesine odaklanmamızı zorlaştırdı.

Türkiye için Milletler Cemiyeti’nin verdiği kararı tanımamak, İngiltere ile sürekli sürtüşmeyi ve çatışmayı göze almak demektir. Türkiye, 5 Haziran 1926 yılında, Ankara’da İngiltere ve Irak ile Türk-Irak sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı.⁸⁰ Antlaşmada Türkiye-Irak sınırı Milletler Cemiyeti Meclisince belirlenen “Brüksel Hattı” olarak belirlendi. Taraflar bu sınırı kesin ve değişmez olarak kabul etmek mecburiyetindeydi. Musul Meselesi bu şekilde çözüm getirilmiş ancak bölge Türkmenlerinin sorunları devam etmektedir.

IRAK YÖNETİMİ ALTINDA TÜRKMENLER

KRALLIK REJİMİNDE IRAK TÜRKLERİ (1939-1958)

Musul bölgesini Iraka bırakan 1926 Antlaşmasında, vatandaşlığı seçme hakkı dışında, doğrudan Irak Türklerinin haklarıyla ilgili bir hüküm yoktur. Irak Türkleri daha sonraki yıllarda Türk-Irak dostluğu kapsamında birtakım haklar elde ettiler. Ancak kazanılan bu haklar yinede yetersizdi. “Türkiye ve Irak arasında dostluk bağları güçlenirken, Irak yönetimi, Türklere yaptığı baskıları her geçen gün biraz daha arttırıyordu.”⁸¹

⁸⁰ Antlaşmanın tam metni için bkz. *Düştur*, Ter. III, c. 7, syf. 2733(1512) vd.

⁸¹ İsmail SOYSAL, *Soğuk Savaş Dönemi Ve Türkiye Olaylarının Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, İstanbul, 1997, syf. 223

Türkmenlerin eğitim hakları çok sınırlıydı. 1937 yılı Sadabat Paketi'nin imzalandığı yıl idi. Türk-İrak dostluğu bir bakıma doruğa ulaşmıştı. Atatürk'te hayattaydı. Ancak işte o yıl Irakta Türkçe eğitim-öğretim kökten yasaklanıyordu.⁸² Türk bölgelerine Türk asıllı memurlar bile atanmıyordu. Israrla Arap ve Kürt kökenli diplomatlar kullanılıyordu. Mahkemelerde bile Türkçe kullanılmıyordu. Arapça bilmeyen Türkmenlerin adalet aramaları ve bulmaları mümkün olmamaya başladı.

1937-1938 yıllarından itibaren Irakta ki Türklerin en doğal hakları engellenmiş, daha önceden verilen haklarda yalnızca sözde kalmıştır. Bu durum Türkmenlere Irak Hükümeti çok kötü bir tutum sergilenmektedir. Fakat sorgulanması gereken husus şudur ki: İki ülke arasında diplomatik ilişkiler çok iyi olduğu halde neden Irak hükümeti Türkmenlere karşı bu tarz bir tutumun içinde bulunmuştur. Bu tutumun arka planında Irakta ki yönetimin değişmesi gösterilebilir. Faysal Eylül 1933 yılında ölünce yerine 21 yaşındaki oğlu Gazi geçmiştir. Devletin yönetimi fiilen dar görüşlü politikacılara kalmıştır. Onlarda Irak Türklerini ezerek devlet yönetmeyi marifet saymışlar ve hata etmişlerdir. Krallık döneminde Irak'taki tersine göçün arkasındaki sebep, Türkiye'nin Hatay davasının Bağdat'ta yanlış kullanılmış olmasıdır. Dikkat edilecek olursa Hatay davasındaki gelişmeler ile Irak Türklerinin haklarının birer birer ortadan kaldırılması eşzamanlıdır. Hatay Türkiye'ye katıldıktan ve dava kapandıktan sonra da Irak Türkleri üzerindeki baskılar devam etmiştir.⁸³ Irak hükümeti Hatay sorununu çok yanlış değerlendirmiş. Hatay saplantısı Iraklı politikacıların kafalarını yıllarca meşgul etmiş. 1974 sonrası, özellikle Saddam Hüseyin döneminde, Hatay saplantısına bir de Kıbrıs saplantısı eklenecektir.⁸⁴ Irak bürokrasisinde Kerkük'ün Hatay olma korkusu var. Bu sebeple onlara göre Kürtlere verilen haklar Türklere verilmemelidir.

Bu sebeple Türkiye'nin uluslararası camiada gerçekleştirdiği hamleler Türk-İrak ilişkilerini etkilemiştir. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (Bağdat Paketi) imzalandı.⁸⁵ Ancak tabiki formaliteden bir anlaşmaydı çünkü Iraktaki Türkmenler bu dönemden sonrada ötekileştirmeye devam edildi. Irak Türklerine karşı yürütülen Araplaştırma politikası hız kesmeden devam ediyordu.

⁸² Suphi SAATÇİ, **Tarihi Gelişim İçinde Irakta Türk Varlığı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1996, syf. 32

⁸³ Said MULA HASAN, **Saddam'ın Gündeminden**, Kahire Kitabevi, Beyrut, 1995, syf. 102

⁸⁴ Yasir N. KAŞ, **Arap Milliyetçiliği**, Bağdat Yayınevi, Bağdat, 1985, syf. 88

⁸⁵ SOYSAL, **a.g.e.**, syf. 12

“Kız okullarında, Türk kızlarının teneffüslerde dahi Türkçe konuşmaları yasak edildi; bu yasağa bilerek yada bilmeyerek riayet etmeyen Türk kızları ya para cezasına çarptırıldı ya Türk çocuklarını Araplaştırmak için gayri kanuni her türlü yola başvurulmaktadır.”⁸⁶

CUMHURİYET DÖNEMİNDE VE SONRASINDAKİ SÜREÇTE IRAK

TÜRKLERİ(1958-1980)

14 Temmuz 1958 günü Irak'ta kanlı bir askeri darbe gerçekleşti ve bu darbe sonucu Irak Bağdat Paktı'ndan çekilip Mısır ve öteki Araplara, Asya-Afrika ülkelerine yaklaşma niyetlerini belli ettiler. Bu darbe bölgedeki Türkler için ilk başta bir umut olarak algılanmıştır. Fakat, umutlar ve beklentiler boşa çıktı. General Kasım'ın hazırlattığı yeni Irak Anayasası, “Araplar ve Kürtler, Irak'ın müşterek sahipleridirler” diyor, Türkmenlerden hiç söz etmiyordu. 14 Temmuz 1959 tarihinde Irak ihtilalinin birinci yıldönümü şenliklerinde Kerkük katliamı gerçekleşti.

ALTINKÖPRÜ KATLIAMLARI

Türlklere yönelik bu dışlayıcı tepkiler Saddam yönetimi sürecinde de devam etti. Türkler yaşadıkları bölgelerden alınarak mallarına el konuldu. Saddam'ın tek derdi bu dönemde tabiki petroldü. Türk nüfusunun çok fazla olduğu petrol bakımından zengin bölgelerdeki Türk nüfusunu azaltmak için Türkleri Irak içlerine göçe zorladı. “28 Mart 1991'de akşamüstü, Kerkük şehrine 45 km. mesafede bulunan Altinköprü kasabasında kapılar sert bir şekilde dövüldü. Gelenler Irak ordusuna bağlı askerlerdi. Genç yaşlı tüm erkekleri arıyorlardı. Irak'ta bir Türkmen kenti Saddam'ın ordusu tarafından kuşatılmıştır.”⁸⁷

“1991 yılında buğranlı ve pek çok ayaklanmanın gerçekleştiği Irak'ta en fazla Türkmenler zarar görmüştür. 102 kişi katledildi.”⁸⁸ Altinköprü katliamı yakın tarihimizde Irak Türkmenlerine yapılan gerçek bir vahşettir. Aynı zamanda Musul krizinin üzerinden yıllar geçse de Irak bölgesinde İngilizler istedikleri gibi mandater bir sistem oluştursalar da yine de bölgede Türkmenlere yapılan zulüm son bulmamıştır. Bu durumda emperyalistlerin tek derdi sadece bu bölgenin petrollerine konmak değildir. Emperyalist zihniyetin derdi bizim bu bölgede yaşayan Türkmen kardeşlerimizdir. Bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Petrol sadece bölge adına önemli bir argümandır. Asıl kavga Türkler ve Türkmenlerledir. Bu

⁸⁶ ŞİMŞİR, a.g.e, syf. 117

⁸⁷ Turfan GÜNDÜZ, **Büyük Olayların Kısa Tarihi II**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, syf. 44

⁸⁸ GÜNDÜZ, a.g.e, syf. 44

kavganın kazanılabilmesi için her zaman ki yöntemlerle kardeş kardeşe düşman edilmiş (Kürtlere devlet kuracağız vaadiyle dolduruşa getirmek) veya yıllarca Osmanlı tebaası olan bir millet isyan çıkarmaya teşvik edilmiştir.(Nesturi İsyanı)

SONUÇ

Yapmış olduğum bu çalışmamda yıllarca Türk vatanı olan Musul'un entrikalar ve çeşitli diplomatik sahtekarlıklarla nasıl kaybetmek mecburiyetinde bırakıldığımızı gözler önüne sermeyi amaçladım. Günümüzde kan ağlayan Ortadoğu'nun en verimli bölgelerinden birisi olan Musul'un tarihsel süreç içerisindeki durumunu, bizim için değerini göstermeyi amaçladım. Mondros'tan sonra koskoca İmparatorlukta neden ilk işgal edilen yerin Musul olduğunu sorgulamayı ve bu işgale karşılık Musul'u Misak-ı Milliye dahil etmenin ne kadar mantıklı bir hamle olduğunu değerlendirdim.

İstiklal Harbi sonrasında Lozan'da İsmet Paşanın da vurguladığı gibi Musul meselesinin İngilizler için bir petrol meselesi olmaktan öteye gidemediğini oysaki Türk milleti açısından bir vatan meselesi olduğunu açıklamayı amaçladım. Diplomaside kendi tarihimize ait olguların sırf çıkar amacıyla düşman nezdinde nasıl değerlendirilip (Lord Curzon Lozan'da I. Dünya Savaşını kazandıkları için Musul'un kılıç hakkı olarak değerlendirmesi) bize tuzak kurulmaya çalışıldığını tanımladım. Musul meselesi masa başında çözülemeyince halkın nasıl isyana teşvik edildiğini ve meselenin nasıl etik olmayan yollarla üstü kapatılarak bir oldubittiye getirilmeye çalışıldığını analiz ettim.

Sonuç olarak şunu belirtmek isterim ki Musul tarihin en eski dönemlerinden beri Anadolu'dan bağımsız düşünülemez. Gerçek anlamda bir Türk yurdudur. Petrol ve enerji bakımından bu kadar zengin olan bir bölgeyi Türkiye'ye bırakmak istemeyen Avrupalı güçler gerek diplomatik açıdan gerekse isyan ve bölge halkını ayaklandırarak her yolu denemişlerdir. Hatta Musul'u elde ettikten sonra bile bölgedeki Türkmen nüfusunun haklarını çiğnemiş ve eziyetlerde bulunmuşlardır. 1991 yılında bile Altinköprü katliamı gerçekleştirilmiş olan Türkmen kardeşlerimize olmuştur. Bugün Musul'da ve Kuzey Irakta yüzlerce Türkmen yaşamaktadır. Geçmişten dersler çıkarmalı ve kardeşlerimize sahip çıkmalıyız. Şahsen bu bölgede ki tek bir Türkmen kardeşimizin kanı litrelerce petrolden çok daha değerlidir bunu hiçbir zaman unutmamalıyız.

